

Od »dume« do »apokalipse«: dva poskusa utišanja slovenske pesniške neoavantgarde v šestdesetih letih 20. stoletja

MARIJAN DOVIĆ

Leta 1970, ko so neoavantgardna gibanja v Sloveniji doživljala vrhunec, je Janez Menart v *Sodobnosti* objavil verzificirano satiro *Antisong v stilu straniščne poezije*. V njej je smešil sodobno neoavantgardno (anti) umetnost, njene protagoniste – od pesnikov, slikarjev, kiparjev in filmarjev do kritikov – pa je humorно karikiral kot prevarante, šarlatane in pretkance-posrance, ki jim štab »nočna je posoda, / a vsebina, kar je not« (Menart 1970: 33). Menartova satira je odziv enega vodilnih pesnikov povojnega intimizma na kreativni izbruh mladih ustvarjalcev, ki so v drugi polovici šestdesetih let 20. stoletja v *Tribuni*, *Katalogu* in v okviru skupine OHO na široko odprli vrata ultramodernističnim in avantgardnim umetniškim smerem. Kot je nedavno pokazal Marko Juvan (2023), lahko to fascinantno obdobje štejemo za »zadnjo sezono modernizma«, ki je nekako do sredine sedemdesetih let v kontekstu študentskih gibanj temeljno zaznamovala slovensko literarno, umetnostno in tudi politično prizorišče.¹

Menartov odziv na poplavo modernističnih in neoavantgardnih eksperimentov je v prvi vrsti osebni, intimen refleks pesnika tradicionalista, ki proti novostim nastopa kot formiran in že uveljavljen umetnik. Menart se je modernističnim tendencam v slovenskem pesništvu zoperstavil zgodaj, že pred nastopom neoavantgarde: v zbirki *Časopisni stibi* (1960) in še zlasti pozneje je z epigrami (včasih grobo) zbadał moderniste, v letih izhajanja *Perspektiv* pa se je zapletal v spore z njihovimi najvidnejšimi pesniki. Dosledni konceptiji antimodernizma, ki jo jedrnato povzema satirični *Antisong*, je ostal neomajno

¹ Poglavje je nastalo v okviru raziskovalnega programa Literarnozgodovinske, literarnoteorične in metodološke raziskave (P6-0024), ki ga iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

zvest: rdeča nit njegovih dnevniških zapiskov je nasprotovanje modernizmu in avantgardi s tradicionalističnih estetskih pozicij in paranoiden občutek, da se bo »modernistična mafija« infiltrirala v vse pore kulturnih ustanov.²

Toda slovenski neoavantgardi niso nasprotovali le umetniki, ki so zagovarjali konservativnejša estetska načela. Menartove intervencije moramo namreč postaviti v širši kontekst spopada etabrirane slovenske kulture in politike z novo umetnostjo. Ta spopad je leta 1964 prvič kulminiral ob ukinitvi *Perspektiv*, nov vrh pa je sledil jeseni 1968, ko je v *Delu* izšla ostra protestna izjava dvanajstih uveljavljenih kulturnikov z naslovom *Demokracija da – razkroj ne!*. V obeh odmevnih aferah je imela poezija pomembno vlogo. Medtem ko je bila leta 1964 v središču provokativna *Duma 1964*, ki je pesniku Tomažu Šalamunu nakopala krajšo zaporno kazen, je izjava iz leta 1968 v žarišče postavila tri konkretne osebe: pesnika in performerja Vojina Kovača - Chubbyja (zaradi »reističnih« opisov preservativov in provokativnega *Manifesta kulturne revolucije*), pesnika Iva Svetino (zaradi pesnitve *Slovenska apokalipsa*) in Dimitrija Rupla, urednika študentske revije *Tribuna*, ki je novi umetnosti ponujala institucionalno oporišče. V nadaljevanju bomo preučili ozadje obeh omenjenih poskusov utišanja slovenske pesniške neoavantgarde in skušali premisliti, v kolikšni meri je pri njiju šlo predvsem za spopad z estetskim in/ali generacijskim ozadjem, v kolikšni meri pa je mogoče govoriti o cenzuri v ožjem pomenu besede.³

Šalamunova *Duma 1964* in *Perspektive*: trk med (neo)avantgardo in oblastjo

Kako bodo v socialistični družbi zgodnjih šestdesetih let sprejeti neoavantgardistični eksperimenti, je napovedala že manj znana lokalna afera ob izidu

² Menartovi najbolj znani pesniški napadi na moderniste so zbrani v posmrtni izdaji *Epigrami* (Menart 2010a), njegovi dnevniški zapisi pa so bili istočasno objavljeni kot *Dnevnik 1953–2000* (Menart 2010b), a so bili zaradi nesoglasij z dediči za nekaj časa umaknjeni iz prodaje.

³ O generacijskih konfliktih po vzoru francoskih *anciens* in *modernes*, ki so stalnica literarnega polja, prim. Bourdieu 2000. Za cenzuro v ožjem smislu pa v skladu z Darntonovim razumevanjem lahko štejemo primere, v katere se vmeša oblast z represijo in sankcijami (Darnton 2014).

kranjske gimnazijske revije *Plamenica* leta 1962.⁴ Toda prvi zares odmeven trk slovenske neoavantgardne poezije z uradno oblastjo je povezan z *Dumo 1964* Tomaža Šalamuna, pesniškega inovatorja, ob katerega verzih je Taras Kermauner, neutrudni »kovač literarnozgodovinske terminologije«, skoval oznako »ludizem« (Juvan 2023: 156). *Naši razgledi* so 9. maja 1964 objavili tole pesem:

Zjeban od Absolutnega
 nažrt devic in drugih smrtno prizadetih
 ljubim vas o bližnjiki, pohlevni domislek boga očeta
 ljubim vas o celovite osebnosti sladkega zrenja
 v mojem duhu se je zganila milost
 o posestniki duševnih muk
 o dresirani intelektualci s potečimi se ročicami
 o logiki vegetarijanci z dioptrijo minus petnajst
 o rektorji z nagobčniki
 o ideologi s svojimi cipami ideologijami
 o doktorji prežvekujoči loške kruhke in interpunkcije
 o mumije akademsko trepljajoče strast in bolečino
 Pascal ki si se potrudil in Bach ki se ti je posrečilo
 o neizrekljivo slastno presihajoči liriki
 o hortikultura prosvetljenci in ptice lastavice
 o socializem a la Louis XIV. ali kako bi zaščitili uboge živalce
 o stopetintrideset ustavodajnih teles ali kaj bi
 naredil s crknjeno mačko da ne bi zaudarjala
 o revolucionarnost množic ali kje je sanatorij
 ki bi nam zdravil impotenco
 Hodil po zemlji sem naši in dobil čir na želodcu
 dežela Cimpermanov in njihovih mozoljastih občudovalk
 dežela hlapcev mitov in pedagogike
 o Slovinci kremeniti, prehlajeni predmet zgodovine (Šalamun 1964: 178)

Šalamunova pesem bi morala biti objavljena v reviji *Perspektive* (1960–1964), ne pa v *Naših razgledih*. Zakaj *Duma 1964* ni izšla v reviji, ki je bila nekoliko pred tem zaradi pritiskov primorana zamenjati uredništvo, eden od dveh novih urednikov pa je po sklepu sveta sodelavcev postal ravno mladi pesnik Šalamun? Ker njena zadnja, za tisk že pripravljena številka, sploh ni izšla – bila

⁴ Ustvarjanje mladih umetnikov je bilo razumljeno kot »politični atentat«, Marko Pogačnik in Iztok Geister pa sta morala prestati dolgotrajna zaslišanja in se soočiti s pritiski, grožnjami in celo z obtožbami o duševni bolezni (Pogačnik 1968: 73; Pavlič 2014: 186).

je namreč zaplenjena. Šalamunova *Duma 1964* je torej izšla v povsem spremenjenem kontekstu: natis v reviji *Naši razgledi* je v resnici antiobjava. Pesem je pritaknjena h komunikeju Državne založbe Slovenije kot nekakšen *corpus delicti*, ki naj pojasni, zakaj je bila osrednja slovenska založba »primorana« prekiniti odnose z revijo *Perspektive*. Kot so odločitev založbe utemeljili trije podpisniki – predsednik delavskega sveta DZS Franc Marinšek, predsednik založniškega sveta DZS Rudi Čačinovič in direktor založbe Ivan Bratko – si je založba že pol leta neuspešno prizadevala, da bi revijo opozorila na napačno idejno »usmeritev« in jo vrnila na pravo pot. Kot dokazno gradivo so funkcionarji poleg Šalamunove pesmi objavili dopisa, s katerima je založba poskušala spametovati uredništvo revije. Prvi je bil poslan 7. aprila 1964:

Dne 19. decembra 1963. leta so imeli predstavniki založniškega in delavskega sveta pri Državni založbi Slovenije sestanek s celotnim uredniškim odborom te revije. Sestanek je bil na iniciativo predstavnikov DZS. Govorili smo o procesu preusmeritve pri reviji, ki je postal zelo očiten, odkar sta odgovorna urednika Taras Kermauner in Dane Zajc. To novo med drugim karakterizira dejstvo, da so *Perspektive* odprle vrata nekaterim sestavkom, ki postavljajo pod vprašaj osnove naše socialistične ureditve. Tak je primer z razpravo Jožeta Pučnika *O dilemah našega kmetijstva*, z gloslo istega pisca *Iz oči v oči* in s članki nekaterih drugih avtorjev. Zato da bi reviji [...] pomagali v njenih prizadevanjih, predlagamo svetu sodelavcev *Perspektiv*, da zamenja uredniški odbor, ki je pripeljal revijo v sedanjo zagato, in da izbere novega, ki bo lahko v polni meri prevzel družbeno politično odgovornost za vsebino revije. (Sporočilo DZS 1964: 178)

Mesec dni pozneje, 7. maja, je sledilo še eno pismo svetu sodelavcev revije, v katerem izražajo nezadovoljstvo nad novim uredništvom, zlasti nad Šalamunom:

Novi odbor se ob svojem nastopu ni distanciral od negativnih teženj, ki so pripeljale revijo v sedanjo zagato, iz česar moremo sklepati, da bi se nadaljevala dosedanja politika revije. K temu zaključku nas navaja tudi to, da je eden izmed *odgovornih* urednikov avtor pesmi *Duma 1964*, ki je že stavljena in čaka na izid v prihodnji številki. (Sporočilo DZS 1964: 178)

Uredništvu so poleg tega očitali še, da se v novi številki *Perspektiv* nadaljuje nedopustna reakcionarna kritika politike socialistične Jugoslavije (kot primer so navajali članek Veljka Rusa *Problem socializacije kulture*):

Glede na vse to menimo, da svet sodelavcev ni izpolnil pričakovanj: da bo namreč imenoval tak uredniški odbor, ki bo imel v danih okoliščinah vse potrebne pogoje in proste roke za razlikovanje med težnjami, ki stremijo k razvijanju socializma, in med atako na osnove socializma. To pa je tembolj potrebno, ker so med sodelavci taki, ki so prišli iz mladinskih

in študentskih vrst [...] te mlade sodelavce skuša ozka skupina v reviji spretno izkoriščati za politično reakcionarne namene. Zaradi vsega tega Državna založba ne more prevzeti odgovornosti za nadaljnje izdajanje revije »Perspektive«. (Sporočilo DZS 1964: 178)

Objavljeno pismo je površinska manifestacija globinskega manevra, ki ga je izvedla komunistična oblast. Kaj je bilo v resnici v ozadju? Partija se je na neki točki odločila, da *Perspektive* enostavno »likvidira«. Kot je v knjigi *Obracun s Perspektivami* (1990) na podlagi zapisnikov sej partijskih organov ugotovil Božo Repe, je oblast skrbno bdela nad delovanjem *Perspektiv* v celotnem obdobju njihovega izhajanja. Revija je bila ves čas pod drobnogledom, oblastniki pa so vsebini posvečali pozornost, kakršno bi si nemara današnji intelektualci lahko samo želeli: brale in skrbno interpretirale so se objavljene pesmi, kritike in še zlasti politični in mnenjski članki. Pri tem je odnos do »revijašev« značilno nihal med dvema na videz nekompatibilnima ciljema: pred domačo javnostjo oblast ni hotela delovati z grobo represijo, ki bi razgalila avtoritarno naravo režima, obenem pa se partijska nomenklatura niti za hip ni mogla sprijazniti z mislijo, da bi se odrekla absolutni oblasti, skrbno vzpostavljeni v prvih letih po vojni – ne le v političnem, temveč v celotnem kulturnem življenju države.⁵

Usoda *Perspektiv* odraža omenjeno dvojnost: medtem ko je izhajanje revije utrjevalo videz demokratičnosti medijskega prostora, so slovenski partijski organi njeno vsebino sumničavo spremljali že od začetka izhajanja. Od leta 1963 so se *Perspektive* redno pojavljale na dnevnem redu izvršnega komiteja Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS) – nekdanjega politbiroja, dejanskega središča republiške izvršne oblasti. Boris Ziherl in Vida Tomšič sta *Perspektive* vztrajno povezovala z »negativnimi pojavi« na kulturnem področju, kmalu pa sta v njih začela slutiti zametke politične opozicije – zlasti v zvezi z delovanjem tedaj že profiliranega disidenta Jožeta Pučnika.⁶ Da bi revijo spravila v red in »izolirala«, je oblast spodbujala konkurenčne pravoverne

⁵ O tem prim. tudi ravnanje oblasti s študentskim biltenom *Bruc* in diskusijo o menjavi desetih vodilnih kadrov na TV Ljubljana (Repe 1990: 37). O tem, kako je partijska oblast učinkovito in sistematično prepredla celoten kulturni prostor in ključne ustanove, prim. Gabrič 1991 in 1995.

⁶ Pučnik kot vodilni disident tistega časa je bil zaradi esejistike v *Reviji 57* (»sovražna propaganda«) marca 1959 obsojen na devet let zapora, a je bil po petih letih pogojno izpuščen (Repe 1990: 41). Podrobneje o Pučniku kot disidentu prim. Gabrič 2018.

revije (*Teorija in praksa*), poskusila spreti uredništvo (»diferenciacija«), s pritiski založnice (DZS) je izsiljevala uredniške menjave, sklicevala je ločene sestanke in zaslišanja urednikov ter jim prikrito grozila. Ko je jeseni 1963 interveniral še vplivni jugoslovanski komunist Edvard Kardelj s trditvijo, da je skupina okrog revije protirežimska, opozicijska in da se je »znašla na popolnoma reakcionarnih pozicijah« (Repe 1990: 46), je v akcijo moral stopiti Stane Kavčič, novi predsednik partijske ideološke komisije.⁷

Kavčič je sestanek z uredništvom sklical 24. januarja 1964. Na njem je ostro napadel določene članke, objavljene v reviji – zlasti Pučnikovi besedili *O dilemah našega kmetijstva*⁸ in njegovo kritiko filma *Iz oči v oči*. V značilni govorici korenčka in palice je urednikom naposled ponudil dve alternativni: »pot integracije« (tj. uklonitve, ki je prinašala materialno varnost reviji in nadaljevanje izhajanja) in »pot totalne izolacije«, ki je bila v resnici samomorilska. Uredniki so se hrabro in artikulirano zagovarjali – in do zaželenih »integracij« Kavčičevim močnim pritiskom navkljub naposled ni prišlo. Kavčič, ki si je sicer najverjetneje želel drugačnega izida, je tako na koncu nekoliko dvoumno napovedal, kaj (neizbežno) sledi: »Iskreno vam moram povedati, da ukinitve revije ne pride v poštev. Ne mislimo seči po teh sredstvih. Če pa se že odločite in želite harakiri, potem vas bomo najprej popolnoma politično izolirali, popolnoma družbeno in javno dotolkli, potem pa šele ukiniteli revijo« (Listnica 1964: 924).

Pogumna objava stenografskega zapisnika triurnega zaslišanja v prostorih centralnega komiteja 24. januarja 1964, ki obsega kar 31 strani besedila, je v resnici zadnja objava v reviji *Perspektive* sploh.⁹ Kmalu po sestanku se je namreč – kljub vtisu, da dokončnega obračuna še ne bo – sprožil napovedani poseg. Odločitev o ukinitvi *Perspektiv* je bila dokončno sprejeta na seji izvrš-

⁷ Kavčič je v kontekstu poznejših obračunavanj sicer obveljal za razmeroma liberalno figuro, a v aferi s *Perspektivami* takšnega profila še ni izkazoval.

⁸ Pučnikova kritika povojne kmetijske politike je bila artikulirana, dobro utemeljena in predvsem pogumna, saj je opozarjala na bolečo točko režima (zavožena agrarna reforma). Zato je bila za oblastnike toliko bolj nevarna (prim. Pučnik 1964).

⁹ Čeprav je Kavčič na seji glede konspirativnosti sestanka izjavil, da »nimamo kaj skrivati« (Listnica 1964: 925), je javna objava celotnega zapisnika v *Perspektivah* vseeno delovala nekoliko diverzantsko, saj pozorno branje med vrsticami neizgledno razkrinkava trdo, brezprizivno govorico Oblasti (prikrite grožnje s policijo, tožilci, zaslišanja ipd.).

nega komiteja CK ZKS 28. aprila 1964 (Repe 1990: 61). Intervencija zoper uporniško revijo je bil skrbno premišljena: »sovrážno jedro« (Vida Tomšič) je treba »razbiti« in »likvidirati« (Kardelj) – a ne s policijsko represijo, ki bi pokazala na slabost oblasti in bi nekaterim po nepotrebnem »dvigala ceno« in jih v javnosti obdala z avro disidentstva. Namesto zapiranja, je poudaril Kardelj, se je treba potruditi, da bo »naš demokratizem živel, kolikor je največ mogoče, brez policije, brez arestov« (Repe 1990: 63). Kavčič, nezadovoljen zaradi neuspeha januarskih pogajanj, je glede usode revije zagovarjal najostrejšo varianto: ukinitve revije na podlagi odpovedi izhajanja s strani založnice (obeh svetov DZS) ter objavo pisma (npr. v *Naših razgledih*), predlagal pa je tudi objavo Šalamunove *Dume* 1964, ki naj dokaže, kakšne pesmi piše novi odgovorni urednik.

»Perspektivaši« so se lahko vsaj do neke mere učinkovito branili. V *Naših razgledih* so 23. maja 1964 javnosti sporočili, da je bila izdaja že pripravljene številke 38–39 blokirana, izrazili so sum, da delavski in založniški svet nista delovala samostojno, temveč po zunanjem diktatu, »mimo delavskega samoupravljanja« in da se blokada revije kaže kot »neadministrativna oblika administrativnega ukrepanja« (*Sporočilo javnosti* 1964: 196).¹⁰ Napovedali so tudi, da »bo uredništvo izrabilo vse možnosti [...] da bo revija dobila novega založnika in bo vložila maksimalne napore, da bi revija še nadalje izhajala« (*Sporočilo javnosti* 1964: 196). Manever oblasti je s pogumno gesto razgalil Drago Šega, ki je v *Pojasnilu* kot član založniškega sveta DZS zapisal, »da so bili vsi zgoraj navedeni sklepi in odločitve založbe sprejeti brez vednosti in brez prehodne odobritve založniškega sveta« (Šega 1964: 197). S tem je vsaj deloma razkril tisto, kar je partija skušala prikriti – namreč da je v ozadju stala odločitev političnega vrha.

V isti številki *Naših razgledov* je bilo mogoče prebrati tudi odgovor nadomestnega založnika, koprski Lipe, na katero so se perspektivaši medtem že obrnili. Ta odgovor je povsem sinhroniziran s stališči partijskega vodstva in DZS. Podpisnika Pisma, direktor Stane Škrabar in predsednik delavskega sveta Maks Jeretina, sta razgretim mladeniškim glavam pojasnila, da je »iluzorno, da bi v naši socialistični domovini sploh lahko našli takšen delavski svet založniškega podjetja, v katerem bi delavci, ki sta jim naša revolucija in po njej socialistična družbena ureditev omogočila človeka vredno življenje, glasovali

¹⁰ Evfemizem »administrativni ukrep« je značilen za jugoslovanski socializem, ki si je prizadeval za demokratični videz in uradno ni poznal cenzure.

za to, da bi njihovo podjetje sprejelo založništvo takšne revije, kot je sedaj vaša, revije z očitnimi antisocialističnimi tendencami« (*Pismo 1964*: 197). Bralci so lahko izvedeli še, da so tudi v Kopru Šalamunovo prostaško pesem, ki ponižuje velikega Župančiča, brali »z odporom«. Za nameček je delavski svet DZS na istem mestu priobčil dodatno *Izjavo*, v kateri je imenovanje Šalamuna kot enega »najbolj neodgovornih članov« uredništva za odgovornega urednika *Perspektiv* označil za neresno izzivanje, sporne vsebine v reviji pa še enkrat označil za »cinično huligansko napadanje vsega (od ustave ter politike do slovenskega naroda)« (*Izjava DZS 1964*: 196). Kot dokaz neresnosti je delavski svet tokrat priobčil še Šalamunovo nenaslovljeno pesem, ravno tako pripravljeno za tisk v blokirani številki:

O domovina ti si kakor
slanega sira mi naribaj
slanega
da ga bo bel kupček
tri centimetre visok
pet pa v prerezu
ostalih mer pa ne
nikakor
ostale mere so vojna tajna

saj veste
vedno suhe noge
da bo zdravje pri hiši. (*Izjava DZS 1964*: 196)

Provokativni Šalamunovi pesmi sta torej vendarle izšli – čeprav ne ravno na tak način, kot si je njuno objavo zamislil avtor. Računica perspektivašev, da bodo našli drugega založnika in nadaljevali z delom, pa se ni izšla; po zavrnitvi koprške Lipe so poskušali celo sami zbrati sredstva in izdati revijo – toda zbrani denar je bil brez odloka sodišča zaplenjen (Repe 1990: 66).

Hkrati je potekala tudi napovedana javna kampanja proti reviji in urednikom. »Demokratičnim« metodam pritiska so naposled sledili ostrejši represivni ukrepi, ki jih je v podtonu napovedal že Kavčič: hišne preiskave, zaplembe, zaslišanja in aretacija Šalamuna in Pučnika. Perspektivaši so bili javno »linčani«, zlasti na udaru pa je bil Pučnik, za katerega so se pojavljala absurda, a značilna namigovanja, da je plačan tuji agent. Reviji *Sodobnost* in *Tribuna*, ki sta perspektivašem v sili edini ponudili roko opore, je oblast zaradi »odkrite

solidarnosti z ideološko nesprejemljivo revijo kaznovala z vsiljeno zamenjavo uredništev« (Dolgan 2004: 37). Kaznovana sta bila tudi Drago Šega, ki je opozoril na ozadje manevra založbe, in Dušan Pirjevec: oba sta morala zapustiti uredništvo *Sodobnosti*, Pirjevec pa je bil za nameček ekskomuniciran iz partije.

Marjan Dolgan nastalo situacijo opisuje kot precedens, ko je bila poezija prvič obravnavana kot kriminal: »Dvoje aretacij se je prepletalo z zasliševanji, zaplembami besedil in tajnimi agenti, ki so vsepovsod – celo zunaj Slovenije! – skrivaj nadzirali sodelavce *Perspektiv*.« (Dolgan 2004: 38) Tomaža Šalamuna sta zaradi pesmi, ki strogo vzeto sploh še ni bila objavljena, doleteli aretacija in hišna preiskava, med katero naj bi mu agent poskušal celo podtakniti dodatno obremenilno gradivo.¹¹ Kot je pozneje ocenil Pučnik, naj bi se na Šalamuna spravili zlasti zaradi verzov o ideologih in dioptriji – torej zaradi morebitne užaljenosti Borisa Zihlerla, enega vodilnih povojnih partijskih kulturnih ideologov. A ravno Pučnik naj bi zasliševalce prepričeval, da utegne biti stroga zaporna kazen za Šalamuna kontraproduktivna, saj bi pesnik, zaprt zaradi mladostne norčije, iz zaporu prišel kot »politično zrel« in potencialno še nevarnejši (Dolgan 2004: 45).¹²

Nastalo situacijo bi bilo seveda napak tolmačiti kot konflikt med politiko in estetikom. Dokumenti partijskih zasedanj jasno kažejo, da je bilo zatrtje *Perspektiv* v največji meri posledica družbenokritičnih člankov – zlasti Pučnikovih, v katerih so oblastniki videli možnost oblikovanja resnejše intelektualne in politične opozicije. Zdi se torej, da je bila Šalamunova zafrkantska neoavantgardna poezija v obračunavanje pritegnjena kot postranski simptom. O tem priča zlasti dejstvo, da je bil Šalamun sicer aretiran, a je bil po petih dneh izpuščen, medtem ko je Pučnika doletela dolgoletna zaporna kazen – preklic pogojnega izpusta in ponovni zapor do izteka celotne kazni.¹³ Šalamunova pesem je bila v *Naših razgledih* v resnici objavljena brez avtorjevega dovoljenja

¹¹ Dolgan (2004: 38) meni, da bi to lahko bil emigrantski tisk.

¹² Šalamun je pozneje svojo zaporniško epizodo omenjal nekako hudomušno (Dolgan 2004: 45); toda vprašanje je, kako bi nanjo gledal, če bi v zaporu ostal dlje časa.

¹³ Kavčič je na seji razkril, kdo gre partiji najbolj na živce: »Komaj je Pučnik prišel iz zaporu, [...] že je sedel in začel urbi e torbi soliti pamet vsem; enkrat kmetom, enkrat Zvezi komunistov, pojutrišnjem se bo spravil na našo zunanjo politiko itd. To je prepotentnost. Že itak veste, kako v Perspektivah vozite. Namesto, da bi rekli, dragi Pučnik, lepo tiho bodi in nekaj let delaj! Vi pa mu na veliko odprete vrata!« (Listnica 1964: 917).

(in brez posmehljivega zaključnega verza »ROŽICE V KIŠTICAH«). Zato je bila tudi pravna osnova zoper Šalamuna šibka – kar bi utegnil biti dodatni razlog za to, da Šalamun ni bil resneje obsojen (prim. Repe 1990: 73).

A kaj je bilo pravzaprav tako problematičnega v Šalamunovi *Dumi* 1964, da je režim pesem »kriminaliziral in pesnika spravil v zapor« (Dolgan 2004: 25)? Kot poudarja Dolgan, je Šalamun v drugi polovici leta 1963 debitiral ravno v *Perspektivah*, »takratni literarno najbolj inovativni, publicistično prodorni in politično izpostavljeni slovenski literarni reviji« (Dolgan 2004: 27) – in že s prvimi verzii je deloval za publiko šokantno in provokativno. Ko je zaradi pritiskov po sili razmer postal urednik, je njegova karnevalsko igriva, ironična ludistična poezija lahko postala negativni eksempl »reakcionarnih tendenc«, ki naj bi se pojavljale v reviji. Tovariši iz izvršnega komiteja CK ZKS seveda niso bili navdušeni nad novimi poetikami, ki so se pojavljale v *Perspektivah* – v najboljšem primeru so jih nezaupljivo tolerirali. Marko Juvan s svetovno-sistemske perspektive takole pojasnjuje toplo-hladni odnos med komunistično oblastjo in modernističnimi in avantgardnimi poetikami v šestdesetih letih 20. stoletja:

Književnega modernizma komunistična nomenklatura sicer ni odobrvala, a je vendar ni motil, če je ostal hermetičen, abstrakten ali če je služil vladajoči ideologiji. [...] Socialistični modernizem [je] »kompromis« v pravem pomenu besede: socialistična periferija sprejme forme zahodnega centra in prek njih išče kompromis z domačo ideologijo. A ta kompromis je v drugem svetu, pa tudi v Jugoslaviji in Sloveniji vselej negotov. Slovenskemu modernizmu je sicer uspelo prodreti med občinstva celo prek partijsko nadzorovanih založb v državni lasti. Toda takoj ko se je pokazalo, da bi modernistični krogi lahko ogrozili oblast (kot politična »opozicija«), so sledili zatiralski ukrepi (Juvan 2023: 6).

K temu splošnemu vzorcu, ki ga primer zatrtja *Perspektiv* odlično ponazarja, je treba dodati še en razlog, ki na prvi pogled deluje nekoliko bolj pritlehno: kot je pokazal Robert Darnton (2014), je cenzura sicer vedno skrbela za doktrinarno pravilnost, a je praviloma še trše udarila po tistih, ki so od argumentacije *ad rem* prešli na raven *ad personam* – torej, ko so konkretno usmerili kazalec v ugledneže nekega režima. V tem smislu Šalamunovo *Dumo* 1964 lahko beremo tudi kot potencialno *defamacijo* nekaterih najuglednejših (slovenskih) komunistov. Takšen je zlasti že omenjeni verz »o logiki vegetarijanci z dioptrijo minus petnajst«, za katerega so politiki menili, da »leti na Borisa Zihlerla« (Repe 1990: 68); omenjeni partijski veljak pa je bil, kot smo videli, eden najostrejših kritikov *Perspektiv*. Pozneje so se pojavljala tudi ugibanja, da bi se v »crknjeni mački« in »deželi Cimpermanov« lahko prepoznal Ivan

Maček - Matija, ravno tako član najožjega partijskega vodstva, ki je bil osebno prisoten na odločilni aprilski seji izvršnega komiteja CK ZKS; Maček je bil namreč pred vojno tesar.¹⁴ Takšnih ugibanj sicer doslej ni bilo mogoče potrditi – Dolgan denimo omenjeni verz povezuje z epigonskim nacionalističnim pesnikom 19. stoletja, Josipom Cimpermanom, toda njegova razlaga se ne zdi povsem prepričljiva (Dolgan 2004: 43).

Po drugi strani bi verz »o stopetintrideset ustavodajnih teles ali kaj bi lahko naredili s krknjeno mačko«, ki satirično meri na pripravljanje zvezne ustave, nemara lahko iritiral Kardelja, za Titom drugega moža Jugoslavije.¹⁵ Medtem ko verz »o neizrekljivo slastno presihajoči liriki«, ki ga je mogoče brati kot polemično zbadljivo zoper pesniški sentimentalizem (najbrž pa tudi intimizem) bržkone ni zbujal pozornosti ideologov, članom izvršnega komiteja prav gotovo niso ustrezali verzi, kot je »o socializem a la Louis XIV«, ki ga je mogoče brati kot namig na absolutistično, celo totalitarno naravo jugoslovanskega režima (Dolgan 2004: 42), prav tako pa ne zaključni verz »o Slovenci kremeniti – prehlajeni predmet zgodovine«, ki je s parodično referenco na bojovito partizansko pesem zvenel naravnost blasfemično.¹⁶

Kljub vsem možnostim ustvarjalnega branja, ki jih ponujajo Šalamunovi verzi, pa je treba na koncu poudariti, da trdega obračuna s *Perspektivami* v »vroči pomladi« 1964, ki mu je sledilo še bizarno onemogočenje Rožančeve igre *Topla greda* (prim. Inkret 1990), vendarle ni izzvala v prvi vrsti poezija. Komunistični oblastniki so se kulisi demokratizma odrekli predvsem zaradi bojazni, da bi se v *Perspektivah* oblikovala resnejša politična opozicija.¹⁷

¹⁴ »Cimperman« je zastarela beseda za tesarja.

¹⁵ Šalamun tu najverjetneje meri na novo zvezno ustavo SFRJ, sprejeto aprila 1963, ki naj bi si jo, kot se je hvalil režim, »napisalo ljudstvo samo«.

¹⁶ Priljubljena partizanska bojna pesem *Svobodna Slovenija* je nastala že leta 1941 na podlagi starejše koračnice, pri pripravi slovenskega besedila sta sodelovala tudi Mile Klopčič in France Kosmač (Paternu 1987: 40).

¹⁷ Represija oblasti je sprožila val protestnih študentskih zborovanj v Študentskem naselju in drugod, ki ga je po mnenju Borisa A. Novaka po intenziteti mogoče primerjati s tistim iz legendarne zasedbe Filozofske fakultete leta 1971 (Novak 2024: 633).

Prevratno leto 1968 in deklaracija *Demokracija da – razkroj ne!*

Šalamunovo zgodnje pesništvo lahko razumemo kot eno prvih napovedi preloma, ki je sledil v drugi polovici šestdesetih let. Slovensko umetniško prizorišče je v tem času doživelo pravo eksplozijo modernizma, avantgarde in eksperimenta, ki je vrhunec dosegla v času študentskega gibanja oziroma v »dolgem letu 1968« (prim. Juvan 2023, Dovič 2021). Sezona modernizma v tem obdobju je bila nemara res zadnja, toda bila je izredno intenzivna in tudi presenetljivo množična. Vzpon avantgardnih tendenc v umetnosti mladih ni ostal neopažen; marsikomu je zbujal pomisleke. Med najbolj vplivnimi antagonisti nove umetnosti je bil vplivni Josip Vidmar, dolgoletni predsednik SAZU in samozvani vrhovni kulturni arbiter, ki je skozi vsa šestdeseta leta stopnjeval »kritično ofenzivo« zoper moderne tokove v literaturi in umetnosti in jih razglasil za nekompatibilne s socializmom (Vodopivec 2006: 448). Vendar pa so bili oblastniki, ki so ugotovili, da jim je afera s *Perspektivami* precej bolj škodila kot koristila, tokrat nekoliko bolj zadržani.¹⁸

Eden najbolj odmevnih javnih obračunov z neovantgardo v tem obdobju se je zgodil v jeseni revolucionarnega leta 1968, ko je kot posebna dvojna številka revije *Problemi* izšel provokativni *Katalog*. Poslanec Cene Matičič je na 65. seji republiške skupščine 28. oktobra 1968 protestiral zoper tovrstne izdaje: najprej se je obregnil ob prevelike slovenske izdatke za jugoslovanski zvezni proračun, potem pa je kot primer »zapravljanja denarja« v Sloveniji napadel publikacijo, ki jo je uredništvo *Problemov* zaupalo »skupini mladeničev, ki se imenujejo reisti« (Sejni zapiski 1968: 68). Matičič je protestiral proti temu, da Sklad za pospeševanje kulturnih dejavnosti financira tovrstne publikacije (navedel je konkretne podatke o subvencijah) in svoje nasprotovanje argumentiral z uničujočo kritiko *Kataloga* kot »straniščne literature«. Za Matičiča namreč vsebina *Kataloga* predstavlja skrajno nihilističen napad na »družbo kot celoto«, ki bistvo človekovega življenja reducira na »nič«, človeka pa na »kup dreka«; poln je »najvulgarnejših izrazov«, načrtno proklamira »totalni antihumanizem« in »kapitulacijo« – skratka, je »skrajna manifestacija zastrupljanja«

¹⁸ Med razloge za večjo tolerantnost v drugi polovici šestdesetih let poleg negativnih odmevov obračuna s *Perspektivami* lahko štejemo tudi pomladitev in prevlado liberalne struje v slovenski komunistični partiji (Gabrič 2021: 216–218).

in »negacija vseh etičnih, estetičnih in tudi socialističnih norm« (Sejni zapiski 1968: 87).

Sledil je še ostrejši odziv, ki je poleg *Kataloga* na sramotilni steber postavil tudi vse bolj motečo *Tribuno* – študentsko revijo, ki je novi umetnosti na široko odpirala vrata. Tako je 8. novembra 1968 v *Delu* izšla celostranska izjava *Demokracija da – razkroj ne!*,¹⁹ ki jo je podpisalo dvanajst uglednih predstavnikov tedanjega slovenskega kulturnega esteblišmenta – Ivan Ribič, Matej Bor, Tone Svetina, France Bevk, Stojan Batič, Vladimir Lakovič, Ciril Kosmač, Božidar Jakac, Josip Vidmar, Mitja Mejak, Karel Grabeljšek in France Štiglic (Izjava 1968: 5). V središču napada sta se znašla zlasti dva konkretna avtorja. Prvi je bil pesnik in performer Vojin Kovač – Chubby in njegova v *Tribuni* objavljena teksta *Oda kulturni revoluciji* (Kovač 1968a: 2) in *Manifest kulturne revolucije* (Kovač 1968b: 2) ter cikel reističnega opisa kondomov v *Katalogu* z naslovom *Preservativi* (Kovač 1968c: 138–139), drugi pa pesnik Ivo Svetina in njegova pesnitev *Slovenska apokalipsa*, objavljena v *Tribuni* (Svetina 1968: s. p.). Oglejmo si podrobneje, zakaj so se ugledni kulturniki spravili ravno na omenjena avtorja.²⁰

Protest dvanajsterice, utemeljen v »zdravem razumu«, se zoperstavlja »legalizaciji kulturnega in družbenega izrojevanja« in nihilističnemu razvrstjenju, ki ga zaznava v umetnosti in publicistiki mlade študentske generacije (Dolgan 1990: 171).²¹ Med njimi je na prvem mestu *Katalog* – katerega izid je, kar se avtorjem izjave zdi »osupljajoče« (in pozneje se ista poanta ponavlja še večkrat) – finančno podprla država. Avtorji se najprej spotaknejo ob Chubbyjeve *Preservative*: »Vsakemu normalno mislečemu in čustvujočemu človeku najbrž povsem zadostuje že droben podatek, da se ena pomembnejših 'pesnitev' v Katalogu omejuje na to, da podrobno opiše preservative sedmih ali osmih znamk.« (Dolgan 1990: 171) Polemika se nadaljuje s kritiko neodgovorne skupine, ki »v nesmiselnem neredu postavljene besede proglaša za

¹⁹ Njen naslov parafrazira razvpito geslo Charlesa de Gaulla »La réforme, oui; la chien-lit, non« iz revolucionarnega maja 1968 (prim. Tucker Sorenson 2021: 369–371).

²⁰ Izjava je bila kmalu zatem ponatisnjena tudi v reviji *Borec*, št. 11, str. 846–854. Isti dan kot izjava v *Delu* je v *Tedenski tribuni* izšel tudi protest zoper podobne pojave v Mariboru (Kajzer 1968).

²¹ Odlomke iz izjave navajam po objavi v Dolgan 1990. Originalna objava je na voljo digitalno (v dLib), a je težje berljiva.

moderno misel in s straniščnih zidov prepisane opolzlosti za poezijo in celo novo smer slovenske kulture» (Dolgan 1990: 172). Situacija je skrajno resna – tudi zato, ker pri tem početju sodeluje študentski časopis *Tribuna*:

Toda ko se ozremo po oficialnem glasilu slovenskih študentov, ki naj bi v ugotovljeno institucionalno nenačelnost in zmedenost poseglo z besedo razumnosti ter kulturne prizadetosti – smo hipoma prisiljeni proti pisanju v tem glasilu protestirati celo z večjo upravičenostjo kot proti »idejnosti« modno pozerskega Kataloga. [...] Kako je mogoče, da se glasilo že jutrišnjih slovenskih IZOBRAŽENCEV izpozablja do tiste meje, da izpozabe niti ni več mogoče kritizirati niti polemizirati z njo, ker je nivo pisanja globoko pod črto, ko se je s kom že mogoče spoprijeti z besednjakom vsaj minimalno civilizirane in kultivirane sredine. (Dolgan 1990: 173)

Za utemeljitev takšnih obsodb avtorji izjave navajajo primere vulgarizmov in omenjajo zlasti uvodni del Chubbyjeve *Ode kulturni revoluciji*. Ocenjujejo, da gre za spakovanje »erotično in duhovno očitno nerazvitih posameznikov«, ki jim žargon in »besedišče beznic« nista umetniško sredstvo, temveč namen oziroma cilj – njihov končni cilj pa je, menijo, »vulgarizacija odnosov med ljudmi« (Dolgan 1990: 174–175). *Tribuna* in *Katalog* delujeta razdiralno, kot napad na celotno družbo, ki jo nameravata vulgarizirati, njena temeljna načela pa razvrednotiti. Pojavi se celo nedoločen namig na možno zunanjo motivacijo, tipičen za podtikanja stalinističnega tipa (kakeršnih je bil denimo deležen Pučnik med afero ob ukinitvi *Perspektiv*): »duhovno razkrajanje« in »totalni nihilizem« sta namreč lahko tudi namerna sabotaža – tj. »rezultat delovanja teh ali onih agentur« (Dolgan 1990: 175).

Kritiki nove estetike mladih sledi še izrazitejši napad na njihove ideje. Njegov prvi predmet je Chubbyjev *Manifest kulturne revolucije*, objavljen v *Tribuni* 23. oktobra 1968.²² Visoki dolgolasec Vojin Kovač – Chubby, danes kot pesnik razmeroma malo znan, je bil v svojem času ikonična osebnost ljubljanske hiپیjske scene. Njegov burni in šokantni vstop na slovensko literarno prizorišče je vzbudil »vsesplošno zgražanje in ogorčenje, ki je iz fenomena Chubby naredilo tako rekoč nacionalno katastrofo, iz pesnika pa državnega sovražnika št. 1« (Hanžek v Kovač 1987: zavihek). Četudi je v *Tribuni* v tistem času izšlo več

²² Chubbyjev manifest je izšel v kontekstu izzvenenjanja vala študentskih protestov jeseni 1968, ko je v *Tribuni* izšlo več manifestov, iz katerih odseva »predstavna bližino revolucije«: že nekoliko pred Chubbyjem sta takšne tekste objavila Dimitrij Rupel in Marko Švabič, v isti številki pa še Ivo Svetina (prim. Juvan 2024: 538–540).

manifestov, je ravno Chubbyjev tekst tako vznejevoljil etablirane kulturnike, da so ga v celoti citirali:

MANIFEST KULTURNE REVOLUCIJE

1. V kult-uro dosledno uvajati Kult Kult-urne revolucije!
2. Glede na dejstvo, da se je v potrošniški družbi proletariat preklasiral v malomeščanstvo, je treba izničiti sleherni vpliv buržuj-proletariata in uvesti diktaturo lumpen-proletariata oz. deklasiranih elementov!
3. Z vsemi sredstvi iztrebljati sifilitične tvorbe iz kulturnega prostora, se pravi FIZIČNO in DUHOVNO uničiti vse ustvarjalne in reproduktivne sile buržuj-proletariata ter ostalih elementov, ki so zapadli propagandi ali pa so se prodali drobnoburžujski logiki!
4. Kulturo SRPU in KLADIVU; še prej pa oboje položiti v roke do sedaj deklasiranih elementov – lumpen-proletariata, prostitutk, postopačev in ostalih – pa naj z njimi žanjejo in razbijajo drobnoburžajske in buržoazno-proletarske glave!
5. Dosledno izvajati KULTURNO REVOLUCIJO in KULT deklasiranih elementov!
6. UNIČITI buržoazni REALIZEM in buržoazno-proletarski SOC-REALIZEM ter dosledno in brez milosti uvesti SOC-REIZEM!
7. SOC-REIZEM očistiti vseh buržoaznih in ANTI-KULT-URNO revolucionarnih elementov, ki so se hinavsko vtihotapili v njegove vrste!
8. NAJ ŽIVI KULTURNA REVOLUCIJA DEKLASIRANIH ELEMENTOV!
9. DEKLASIRANIELEMENTI – ZDRUŽITE SE IN ZRUŠITE BURŽOAZNO – PROLETARSKO DIKTATURO!

Kovač Vojin – Chubby, Poeta laureatus kulturne revolucije

K podpisu tega manifesta vabim vse zavedne deklasirane elemente! (Kovač 1968b: 2)

Chubbyjev manifest so podpisniki izjave takoj ožigosali kot »paranoično pisanje« in »infantilno abotnost«. Kdo naj bi v socialistični družbi delal, če bodo oblast prevzeli lenuhi in postopači? In kakšen je to sploh manifest, če ga financira ravno »buržuj-proletarska« družba, zoper katero nastopa? Chubby je brez dvoma navihano ironičen in namenoma provokativen, a na svojski način je radikalno pravoveren, zavezan duhu permanentne revolucije: s položaja nove, radikalizirane levice diagnosticira izrojenost stare, revolucionarne levice, ki je podlegla »drobnoburžujski logiki«, in v maoističnem duhu napoveduje nadaljevanje (kulturne) revolucije.

Kulturniški starešine Chubbyjev ironični tekst berejo dobesedno, brez distance:

Vendar pa smo mnenja, da »manifesta« le ne gre odpravljati z levo roko. Ker če imamo pri »umetniški« prozi Tribune opraviti z importirano, le našim postavam prirojeno

modo, pa gre pri tem drugem primeru že za program. In naj bo takšen program zapisan v narekovajih ali brez njih, prezreti ga ne gre. Že zato ne, ker je bil objavljen na straneh glasila slovenskih visokošolcev, ne pa morda šapirografiran v zasebno zabavo te ali one klike. (Dolgan 1990: 176)

Manifest je uperjen zoper t. i. buržuj-proletariat, torej tiste, ki v socialistični družbi karkoli proizvajajo – zoper delavski razred in inteligenco, tiste, ki se trudijo z »vzpostavljanjem na samoupravi temelječe družbe« (Dolgan 1990: 178). A kdor si prizadeva za takšen razvoj, je po mnenju podpisnikov deklaracije

malomeščan in buržuj-proletarec, nad katerega je treba – in to v imenu kontinuirane revolucije – naščuvati lumpen-proletariat in deklasirane elemente, skratka tiste, za katere je bila v izgradnji edina značilnost delomrznost, nedružbenosti in neproduktivnost.

Naj bo »manifest« shizofreno igrakanje s sociološkimi in filozofskimi termini ali na akcijo pripravljena oslaboumljenost, »manifesta« čitati in razumeti drugače ni mogoče, kot je napisan. To tem prej, ker je napisan v glasilu slovenskih študentov. Napisan pa je kot program – kot napotilo na akcijo. (Dolgan 1990: 176)

Še več, ko bodo jurišni odredi deklasirancev prevzeli oblast, bodo lumpen-proletarci fizično in duhovno uničili vse dotedanje ustvarjalne sile – napoveduje se pravi pravcati »genocid«, kar pisci izjave primerjajo celo s Hitlerjevimi programom uničevanja. Chubby je potemtakem hujši od nacistov, saj genocid javno napoveduje! Na tej točki se vnovič pojavi značilni namig na zunanjo motivacijo: »*Komu in čemu* pa more takšna zmeda koristiti, *to je vprašanje!* Tu stojimo podpisniki tega protesta pred zaprtimi vrati dejstva, da 'Tribuno' ne finansira morda zaplotniško inozemstvo, temveč jo vzdržuje družbeni denar in to iz namenskih skladov.« (Dolgan 1990: 179)²³

V nadaljevanju se pisci izjave spravijo še na urednika *Tribune* Dimitrija Rupla, ki je odgovoren za to, da študentski časopis proizvaja in objavlja »izdelke whisky in LSD-literature« (Dolgan 1990: 179). Naslednji tekst, ki je obravnavan v resoluciji dvanajsterice, je pesnitev *Slovenska apokalipsa*, ki jo je

²³ Da je Chubby, sploh če ga beremo dobesedno, v resnici nevarno prestopil robove sprejemljivega, so se zavedali tudi njegovi kolegi: v polemiki zoper *Tribuno* so se celo »tribunaši« rutinsko ograjevali od njegovih stališč; šlo je, kot so poudarjali, za nekakšno notranjo polemiko (prim. Rupel 1968, *Odgovor uredništva 1968*). Drago Jančar pa je v imenu mariborske *Katedre*, ki je sicer načelno podprla ljubljanske kolege, ocenil, da je manifest »nezrela in neduhovita, nekoliko špekulantska poza« (Jančar 1968: 5).

tedaj dvajsetletni pesnik Ivo Svetina, član skupine 442,²⁴ objavil v isti številki *Tribune*. V pesmi med drugim beremo sledeče odlomke:

mižek figa
klobase je
divji arabec
dekle podi
anton svetina
na hruški sedi
in revolver vrti
tolovaj mataj roko
pod krilo vtika
hej brigade hitite
smrti vse pokosite
žensko mi ulovite
potem naju sama pustite
f.s.
svoboda narodu
[...]
v rogu smo se ustavili
slišali smo bora peti
našteli smo pet mrličev
sonce nas je v luknje prepodilo
kmalu smo s partizanko zanosili
turjaku smo graščaka zakurili
in bližnji bataljon utopili
(Svetina 1968: s. p.)

Svetinova *Slovenska apokalipsa* je provokativen pesniški tekst, »satirična koračnica«, kot jo označuje Boris A. Novak (2024: 642), oziroma »avantgardistična krpanka«, v kateri Svetina v karnevalskem duhu »profanizira mitologijo, ki jo je zgodovina za zgled sedanjosti napletla iz narodnoosvobodilnega boja in revolucije« (Juvan 2024: 538). Mnenje dvanajsterice kulturnikov o tovrstnem pesnjenju je takšno:

²⁴ Skupina 442 je bila poleg skupine OHO konec šestdesetih let 20. stoletja ena vodilnih slovenskih neoavantgardnih formacij. Sprva se je imenovala 441 (po številki podstrešne sobice Edvarda Kocbeka, katerega sin Matjaž je bil član skupine). Jeseni leta 1968 se je zaradi prihoda novih članov preimenovala v 442 in pod tem imenom nastopala v *Problemih* in *Tribuni*. Pozneje se je še širila in preimenovala v 443 (prim. Pavlič 2021: 303–304).

Medtem ko [Chubbyjev] »Manifest« grozi s fizičnim uničenjem vsemu ustvarjalnemu v današnji družbi, pa se Ivo Svetina, kot pisec SLOVENSKE APOKALIPSE, loti med vojno in revolucijo izkravljene generacije na način, katerega je mogoče brez vsakršnega pretiravanja označiti kot edinstven precedens v zgodovini kateregakoli naroda in katerekoli družbe. Ne poznamo namreč ne tako zavrženega posameznika ne tako degradirane družbe, da bi pljuvala na spomin in grobove rodu, ki je malone izkrvavel, ker se je golorok uprl smrtni obsodbi, izrečeni njegovemu narodu. Ivo Svetina je to storil.

Za Iva Svetino, kot pisca SLOVENSKE APOKALIPSE, borci slovenskega narodno-osvobodilnega boja niso nič drugega, kakor razčlovečena tolpa, ki sicer vzpostavlja brigade, a to ne za boj proti zavojevalcu, marveč za rop in požig in prostaške orgije. Ker takole piše:

HEJ BRIGADE HITTE
SMRTIVSE POKOSITE
ŽENSKO MI ULOVITE
POTEM NAJU SAMA PUSTITE
F.S.
SVOBODA NARODU
(Dolgan 1990: 180–181).

Po mnenju avtorjev izjave gre za nesprejemljiv pogled na slovensko odporiško gibanje, kakršnega bi lahko pripisali kvečjemu belogardistični propagandi ali celo kakšnemu zakotnemu glasilu esesovskih veteranov. V nadaljevanju citirajo še posebej problematične verze: »po Sloveniji smo hodili / delavce smo vzljubili / kužne žene smo jim storili / postelje smo jim izlakotnili« (Svetina 1968: s. p.), ki jih razumejo kot pljuvanje na slovensko zgodovino in blatenje dediščine narodno-osvobodilnega boja. Tudi tokrat v ozadju takšnega pisanja odkrivajo maliciozni namen: »Piscu je, kot kaže, brezvezno nizanje nesmislov in grobosti in namigovanj potrebno, da bi z ničevnostjo takšnega pisanja dosegel povsem določen učinek – *z razvrednotenim pisanjem razvrednotil tudi sam objekt pisanja*. To pa je generacija v narodnoosvobodilnem boju in z njo narodnoosvobodilni boj sam.« (Dolgan 1990: 182–183, poud. v izvirniku)

Podobno kot podpisniki izjave Chubbyjev *Manifest kulturne revolucije* namenoma reduktivno berejo kot politični program, tudi Svetinovo *Slovensko apokalipso* interpretirajo izrazito enostransko. Berejo jo zlasti kot neposreden napad na narodnoosvobodilni boj, v katerem so partizani degradirani v navadne tolovaje: »tolovaji so / petindvajset letnico / praznovali / v župnišču so razjahali / s polnimi žepi in hlačami / so si odlikovanja podeljevali« (Svetina 1968: s. p.). Zoper takšno pisanje seveda pisci spomenice odločno protesti-

rajo. A obenem nekoliko neprepričljivo zatrdisjo, da nasprotujejo »kakršnimkoli administrativnim ukrepom zoper pisce, ki jim velja naš protest«, kajti v »resnično demokratični družbi ne more biti mesta za nasilno zatiranje manjšine« (Dolgan 1990: 185).

Analogija s trenutkom, ko je bila zapečaten usoda *Perspektiv*, nas seveda opominja, da bi tovrstnim proklamacijam demokratizma vendarle lahko sledili odločnejši »administrativni ukrepi«, pa celo represalije in »nasilno zatiranje manjšine«. Toda to se ni zgodilo. V nasprotju z obračunom, ki se je odvijal le dobra štiri leta pred tem, je tokrat večinoma ostalo pri besedah. Resda so sledili napadi in obtožbe v drugih medijih, pa tudi poskus orkestrirane medijske diskreditacije »tribunašev«. Toda študentje so se lahko branili, in sicer ne le v matični *Tribuni*, temveč tudi drugod. Razvnela se je živahna časopisna polemika, ki so jo med 12. in 16. novembrom 1968 lahko spremljali tudi bralci osrednjega dnevnika *Delo*. Dimitrij Rupel se je 12. novembra kot odgovorni urednik *Tribune* zagovarjal v članku *Demokracija da ali ne*. V njem je branil pluralistični koncept študentske revije in obenem ugotavljal, da »znaša starostno povprečje podpisanih več kot petdeset let« (Rupel 1968: 5). Konflikt je torej poskušal prikazati v prvi vrsti kot generacijsko trenje med mladimi in starimi, ki se oklepajo utrjenih položajev; nastopil je proti cenzuri ter se zavzel za svobodo in liberalno uredniško politiko, objavo izjave pa je označil za stalinistični »poziv na linčanje«. Naslednji dan je sledilo še eno pojasnilo, v katerem se je uredništvo *Tribune* vnovič zoperstavilo pozivom k diskvalifikaciji in likvidaciji – češ da medijski pogrom temelji na citatih, iztrganih iz konteksta. V ozadju izjave je po mnenju študentskih urednikov ravno strah starost »slovenskega Olimpa«, da bo nova generacija ogrozila njihove »kulturne monopole« (Odgovor uredništva 1968: 5).

Polemika se je nadaljevala v naslednjih dneh, ko je *Delo* priobčilo odzive bralcev, ki so se pretežno zgražali nad ekscesi v študentskem tisku, polemični odgovor Mateja Bora na Ruplov članek, izjavo Draga Jančarja v imenu uredništva mariborske *Katedre*, ne nazadnje pa tudi Svetinovo nekoliko neposrečeno eksplikacijo pomena *Slovenske apokalipse*. *Tribuna* je 4. decembra objavila stališče z redne letne skupščine študentov ljubljanskih visokošolskih zavodov, na kateri je uredniška politika študentske revije dobila izrecno podporo. Skupščina je namreč podprla odprtost študentske revije ter se zavzela za načelo dialoga in tolerance, ki naj velja tudi za »mejne proizvode tako socialnega

kot pesniškega izražanja« predstavnikov »prihajajoče kulturne generacije« – generacije, ki neizprosno trka na vrata kulturnih ustanov, s katerimi naj bi že več desetletij razpolagali kulturni konservativci (*Stališče skupščine 1968*: 3).²⁵

Trdi odgovor komunistične oblasti po vzoru obračuna s *Perspektivami* je tokrat izostal – ali točneje rečene, bil je vsaj začasno odložen. Zveza komunistov Slovenije je sicer na decembrskem kongresu namignila svojim članom v kulturnih ustanovah, da v ideoloških zadevah ne bi smeli popuščati, pa vendar je načelno podprla svobodo umetniškega ustvarjanja (*Vodopivec 2006*: 448). Protagonisti afere so jo tokrat odnesli brez resnejših političnih ali celo zapornih sankcij. Ostro intonirani manifest dvanajsterice je tako naposled ostal predvsem polemičen poskus discipliniranja zablodele mladine, podobno pa velja za nekatere druge nastope zoper modernizem in avantgardizem, ki so jih konec šestdesetih let javno artikulirali predstavniki starejše generacije kulturnikov.

Zaključek

Slovenska pesniška neoavantgarda šestdesetih let 20. stoletja je v svoji intenzivnosti in barviti heterogenosti vsekakor sprožala »nervozne odzive kulturne politike« (*Novak Popov 2021*: 255). Med njimi lahko satirično smešenje, značilno za Menartov *Antisong*, štejem za razmeroma benigni odziv – negodovanje tradicionalista, ki je že od konca petdesetih let nezadovoljen z razvojem umetnosti in ki novim avantgardnim tokovom ne priznava estetske vrednosti. Žolčno nasprotovanje novotarijam vsaj deloma lahko pojasnimo tudi kot generacijski spor: razmah neoavantgarde je predstavnikom uveljavljene literarne elite zbujal strah, da jih bo nova umetnost zadušila, jim odvzela simbolni kapital in realno moč v kulturnem polju. Tovrstna medgeneracijska obračunavanja so seveda od nekdaj legitimna, celo neizogibna oblika konfrontacije v literarnem polju.

Toda ob tem je mogoče zastaviti še eno, nemara pomembnejše vprašanje: Koliko je mogoče »nervozne odzive« na neoavantgardo razumeti kot poskus cenzorskega obračuna – torej obračuna, ki se opira na moč represivnega apa-

²⁵ V isti številki *Tribune* je izšlo tudi *Pismo* Janeza Žnidaršiča, ki je izrazito kritično do uredniške politike časopisa.

rata oblasti? Pri odgovoru na to vprašanje je treba upoštevati notranja nasprotja slovenskega (jugoslovanskega) samoupravnega socializma – socializma s »človeškim obrazom«, v katerem načeloma ni cenzure (pač pa, denimo, »administrativni ukrepi«). Oblast, trdno zasidrana v rokah komunistične elite, namreč svoje volje ni uveljavljala le s pomočjo klasičnih organov represije, temveč je z lojalnimi kadri sistematično prežela vse politične in kulturne ustanove; na ta način pa je (prek samocenzure in notranje cenzure) že vnaprej minimalizirala možnosti za opozicijsko delovanje.²⁶ S tem je bila tudi potreba po neposrednih, grobih represalijah bistveno manjša, in oblast je lahko navzven kazala liberalno fasado »demokratizma«. Oba odmevna primera utišanja slovenske neoavantgardne poezije, obravnavana v tem prispevku, seveda kažeta, da so razmere tu in tam lahko ušle z vajeti. Tako »perspektivaši« kot »tribunaši« v določenem trenutku niso bili več poslušni: v okviru relativne avtonomije, ki so jo uživali v deklarirano samoupravnem okolju, so udejanjali lastno vizijo pluralizma. V primeru *Perspektiv* je komunistična oblast naposled posegla s trdo roko – s tem pa razblinila iluzije o »demokratizmu«, razgalila svoje avtoritarno jedro (in obenem sprožila hud val nezadovoljstva). V drugem primeru, v nekoliko spremenjenem in bolj odprtem političnem kontekstu druge polovice šestdesetih let, te napake ni ponovila.

Kako pomembno vlogo je v obeh omenjenih primerih imela poezija? Kot smo videli v zgornji analizi (in kot je opozoril že Marko Juvan), modernistična umetnost sicer ni bila sprejeta z odprtimi rokami, a je v specifičnih slovenskih oziroma jugoslovanskih razmerah lahko preživela in celo vzcvetela kot značilen periferni kompromis. Toda glavni strahovi komunistične oblasti vendarle niso bili povezani z oblikovanjem estetske in umetniške opozicije, temveč zlasti z možnostjo oblikovanja resnejše politične opozicije. Pri tem ni mogoče spregledati, da politična opozicija v obeh obravnavanih primerih ni imela enakega predznaka. Kritiko, kakršno je v *Perspektivah* razvijal Pučnik (zlasti v inkriminiranem članku o agrarni politiki), je bilo namreč mogoče brati kot klasično

²⁶ Pričakovanje partije, da bo prek svojih ljudi v svetih kulturnih ustanov, založb in revij nadzorovala razmere, se vleče skozi celotno obravnavano obdobje. Ponazarja ga denimo stališče Komiteja Univerzitetne konference ZKS o uredniški politiki *Tribune* iz obdobja 1971/72, ko so bili študentski reviji zadani usodni udarci: komite konferenci predlaga, naj »komunistom v svetu za nezadovoljivo opravljena nalogo izreče kritiko«, nato pa »nalaga komunistom v svetu Tribune« večjo budnost pri sestavi novega uredništva in novega uredniškega koncepta (Baškovič 1982: 243).

»reakcionarno« nasprotovanje revolucionarni preobrazbi družbe. Nasprotno pa so uporniški mladi v dolgem letu 1968 razvijali za oblast morda nekoliko nepričakovano kritiko »z leve« – kritiko, ki je enega izmed vrhuncev dosegla ravno v spornem Chubbyjevem manifestu. Ta manifest, če ga beremo dobesedno, je seveda radikalno prevratniški in za (vsakršno) oblast nesprejemljiv in skrajno nevaren. Toda vse kaže, da so vodilni tovariši politiki Chubbyja brali bolj natančno od tovarišev kulturnikov in pri njem prepoznali avtoironično, zafrkantsko noto. Zato so nemara ocenili, da ne gre toliko za – prosto po Džilasu – politično eksplozivno kritiko izrojenosti »novega razreda« kot za mladostno zafrkancijo, ki bi ji represivna intervencija le okrepila publiciteto.

Primat politike pred estetiko naposled potrjuje tudi dogajanje v začetku sedemdesetih let, ko se je slovensko študentsko gibanje v letih 1970 in 1971 radikaliziralo in doseglo vrh z zasedbo ljubljanske Filozofske fakultete. Oblast se je za trši obračun s *Tribuno* (uredniške menjave, pretresi s financiranjem) odločila šele v izteku študentskega gibanja – v prvi polovici sedemdesetih let, ko je študentsko gibanje »tudi pod udarci državnega aparata zamrlo« (Gabrič 2005: 1069). Konkretni udarci po *Tribuni* so se zvrstili v letniku 1971/72, ko je bila revija kar štirikrat zaplenjena.²⁷ Ob tem seveda ni mogoče spregledati, da inkriminirani teksti niso bili pesniški ali teoretski, temveč je brez izjeme šlo za ideološke in politične vsebine. Regresija k eksplicitnim manifestacijam cenzurne moči oblastnikov, ki je *Tribuni* začasno sicer prinesla nekoliko večjo prepoznavnost v širši javnosti, pa je po drugi strani naznanjala konec obdobja liberalne »odjuge«, značilne za drugo polovico šestdesetih let 20. stoletja.

Literatura

- BAŠKOVIČ, CIRIL idr., 1982: *Študentsko gibanje 1968/72*. Ljubljana: Krt.
- BOURDIEU, PIERRE, 2000: *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Prevod Susan Emanuel. Stanford: Stanford University Press.
- DARNTON, ROBERT, 2014: *Censors at Work: How States Shaped Literature*. London: The British Library.
- DOLGAN, MARJAN (ur.), 1990: *Slovenski literarni programi in manifesti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

²⁷ Podrobnejšo dokumentacijo o tedanjih zaplembah prim. v Baškovič (1982: 236–259) in Zgaga (2024: 346–348).

- DOLGAN, MARJAN, 2004: Tri Šalamunove parodične satire in njihov kontekst. *Primerjalna književnost* 27, št. 1, str. 25–60.
- DOVIČ, MARIJAN, 2021: »Reizem« v slovenski neoavantgardni literaturi in umetnosti. V: Marko Juvan (ur.): *Med majem '68 in novembrom '89: Transformacije sveta, literature in teorije*. Ljubljana: Založba ZRC. Str. 277–302.
- GABRIČ, ALEŠ, 1991: *Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952*. Ljubljana: Mladika.
- GABRIČ, ALEŠ, 1995: *Socialistična kulturna revolucija: Slovenska kulturna politika 1953-1962*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- GABRIČ, ALEŠ, 2005: Sproščena šestdeseta leta v kulturi. V: *Slovenska novejša zgodovina: Od programa zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Str. 1066–1069.
- GABRIČ, ALEŠ, 2018: Jože Pučnik on a Path to Becoming a Dissident. *Prispevki za novejšo zgodovino* 58, št. 3, str. 78–93.
- GABRIČ, ALEŠ, 2021: Politične ocene angažiranja slovenskih modernistov v šestdesetih letih. V: Marko Juvan (ur.): *Med majem '68 in novembrom '89: Transformacije sveta, literature in teorije*. Ljubljana: Založba ZRC. Str. 215–228.
- INKRET, ANDREJ, 1990: *Vroča pomlad 1964*. Ljubljana: Karantanija, Škuc – Forum.
- Izjava DZS, 1964: Izjava delavskega sveta DZS. *Naši razgledi* 13/10 (23. 5.): 196.
- Izjava, 1968: Demokracija da – razkroj ne. Izjava nekaterih slovenskih kulturnih delavcev. *Delo* 10, št. 306 (8. 11.), str. 5.
- JANČAR, DRAGO, 1968: Stališče »Katedre«. Izjava uredništva mariborskega študentskega lista. *Delo* 10, št. 314 (16. 11.), str. 5.
- JUVAN, MARKO, 2023: *Zadnja sezona modernizma in maj '68: Svet, Pariz, Ljubljana*. Ljubljana: LUD Literatura.
- JUVAN, MARKO, 2024: Slovenski literarni modernizem v študentskem gibanju »dolgega leta '68«. V: Tomaž Kšela idr. (ur.): *Zbornik o skupnosti študentov 1968–1974: Prispevki za novejšo zgodovino*. Maribor: Kulturno društvo Mariborska literarna družba; Ljubljana: Beletrina, Znanstvena založba Filozofske fakultete. Str. 537–547.
- KAJZER, JANEZ, 1968: Nemarna literatura na vabilih. *Tedenska tribuna* 16, št. 45 (8. 11.), str. 8.
- KOVAČ - CHUBBY, VOJIN, 1968a: Oda kulturni revoluciji. *Tribuna* 17, št. 2 (23. 10.), str. 2.
- KOVAČ - CHUBBY, VOJIN, 1968b: Manifest kulturne revolucije. *Tribuna* 17, št. 2 (23. 10.), str. 2.
- KOVAČ - CHUBBY, VOJIN, 1968c: Preservativi. *Katalog. Problemi* 6, št. 67–68, str. 138–139.
- KOVAČ - CHUBBY, VOJIN, 1987: *Chubby Was Here*. Koper: Lipa.

- Listnica, 1964: Listnica uredništva. [Stenografski zapis seje na CK ZKS 24. 1. 1964.] *Perspektive* 4, št. 36–37, str. 896–926.
- MENART, JANEZ, 1970: Antisong v stilu straniščne poezije. *Sodobnost* 18, št. 1, str. 33–34.
- MENART, JANEZ, 2010a: *Epigrami*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- MENART, JANEZ, 2010b: *Dnevnik: 1953–2000*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- NOVAK POPOV, IRENA, 2021: Heterogenost slovenske pesniške avantgarde. V: Marko Juvan (ur.): *Med majem '68 in novembrom '89: Transformacije sveta, literature in teorije*. Ljubljana: Založba ZRC. Str. 255–275.
- NOVAK, BORIS A., 2024: Pesniška avantgarda kot tribuna študentskega gibanja. V: Tomaž Kšela idr. (ur.): *Zbornik o skupnosti študentov 1968–1974: Prispevki za novejšo zgodovino*. Maribor: Kulturno društvo Mariborska literarna družba; Ljubljana: Beletrina, Znanstvena založba Filozofske fakultete. Str. 631–650.
- Odgovor uredništva, 1968: Odgovor uredništva »Tribune« (nekaterim slovenskim kulturnim delavcem). *Delo* 10, št. 312 (14. 11.), str. 5.
- PATERNU, BORIS idr. (ur.). *Slovensko pesništvo upora 1941–1945*. 1: Partizanske. Ljubljana: Mladinska knjiga/Partizanska knjiga, 1987.
- PAVLIČ, DARJA, 2014: Jezikovni obrat in slovenske eksperimentalna poezija. *Pri merjalna književnost* 37, št. 1, str. 185–200.
- PAVLIČ, DARJA, 2021: V imenu svobode: Pesniški ludizem Milana Jesiha. V: Marko Juvan (ur.): *Med majem '68 in novembrom '89: Transformacije sveta, literature in teorije*. Ljubljana: Založba ZRC. Str. 303–316.
- Pismo, 1964: Pismo založbe Lipa. *Naši razgledi* 13/10 (23. 5.): 197.
- PUČNIK, JOŽE, 1964: O dilemah našega kmetijstva. *Perspektive* 4, št. 33–34, str. 437–462.
- REPE, BOŽO, 1990: *Obračun s Perspektivami*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- RUPEL, DIMITRIJ, 1968: Demokracija da ali ne? (Odgovor nekaterim slovenskim kulturnim delavcem). *Delo* 10, št. 310 (12. 11.), str. 5.
- Sejni zapiski, 1968: *Sejni zapiski Skupščine Socialistične republike Slovenije, Seje od 1. IX. 1968 do 31. X. 1968*. <https://www.sistory.si/publication/28353> (dostop 4. 3. 2025).
- Sporočilo DZS, 1964: Sporočilo DZS o reviji »Perspektive«. *Naši razgledi* 13, št. 9 (9. 5.), str. 178.
- Sporočilo javnosti, 1964: Sporočilo javnosti. [Odgovor uredništva *Perspektiv*.] *Naši razgledi* 13, št. 10 (23. 5.), str. 196.
- Stališče skupščine, 1968: Stališče skupščine študentskih ljubljanskih visokošolskih zavodov o Tribuni. *Tribuna* 18, št. 5 (4. 12.), str. 3.

- SVETINA, IVO, 1968: Slovenska apokalipsa. *Tribuna* 17, št. 2 (23. 10.), s. p. (posebna priloga).
- ŠALAMUN, TOMAŽ, 1964: Duma 1964. *Naši razgledi* 13, št. 296 (9. 5.), str. 178.
- ŠEGA, DRAGO, 1964: Pojasnilo. *Naši razgledi* 13, št. 10 (23. 5.), str. 196–197.
- TUCKER SORENSON, KAITLYN, 2021: Radikalna igra: ljubljanska alternativa leta 1968. Prev. Andrej Zavrl. V: Marko Juvan (ur.): *Med majem '68 in novembrom '89: Transformacije sveta, literature in teorije*. Ljubljana: Založba ZRC. Str. 369–382.
- VODOPIVEC, PETER, 2006: *Od Poblinove slovnice do samostojne države: Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.
- ZGAGA, PAVEL, 2024: Študentsko gibanje in študentski tisk: Primer Tribuna. V: Tomaž Kšela idr. (ur.): *Zbornik o skupnosti študentov 1968–1974: Prispevki za novejšo zgodovino*. Maribor: Kulturno društvo Mariborska literarna družba; Ljubljana: Beletrina, Znanstvena založba Filozofske fakultete. Str. 341–351.